

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии
ISSN 2664-9950 (Print)
2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 164–174
doi 10.15421/26190113
<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94:930](477)"18/19"

Історіографічна традиція у висвітленні розвитку буржуазії в Наддніпрянській Україні другої половини XIX – початку XX ст.

А. Г. Перетокін

Кандидат історичних наук, доцент
ORCID: 0000-0001-8881-1024
Researcher ID: C-9108-2019
peretok@ukr.net

*Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010*

Анотація. *Мета статті* – визначити етапи дослідження історіографії проблеми становлення буржуазії в Наддніпрянщині другої половини XIX – початку XX ст. *Методи дослідження:* загально-історичні методи (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний) та спеціально-історичні (періодизації, хронологічний, проблемно-хронологічний). Використовується класифікаційний, історико-біографічний методи та метод мережевого аналізу. *Основні результати:* В статті виділено і висвітлено три історіографічні періоди дослідження проблеми становлення буржуазії в Наддніпрянщині другої половини XIX – початку XX ст.: дореволюційний, радянський і сучасний. *Стислі висновки:* на першому етапі дослідження мали прагматичний характер, вони не були комплексними

історичними працями. Автори робіт зосередили свою увагу на процесі монополізації промисловості та на ролі іноземного капіталу у розвитку регіону. Вони були фахівцями, добре обізнаними в своїй справі, тому в їх працях ми можемо знайти цінні відомості про економічне становище, статистичні дані, висвітлення роботи з'їздів південних гірничопромисловців. Протягом другого етапу українські та російські вчені багатий плідно працювали, досліджуючи проблеми економічного та промислового розвитку Наддніпрянщини. Роботи вчених почали носити не вузько прагматичний характер, а стали більш науково аргументованими і більш фундаментальними. Проте ці роботи були заідеологізовані марксистсько-ленінською методологією. На третьому етапі дослідження проблеми в незалежній Україні покращились можливості для проведення комплексних та систематичних студій. *Практичне значення:* рекомендовано для використання при викладанні історії України другої половини XIX – початку XX ст. *Оригінальність:* використано узагальнення досвіду дослідження історіографії проблеми розвитку буржуазії. *Наукова новизна:* вперше запропоновано використання методу мережевого аналізу, який дозволяє визначити роль і місце окремих представників буржуазії Наддніпрянщини в українському інтелектуальному співтоваристві. *Тип статті:* оглядово-описова.

Ключові слова: політика царського уряду; іноземний капітал; благодійність; мережевий аналіз.

*Надійшла до редколегії 28.05.2019
Прорецензована 23.06.2019
Рекомендована до друку 29.07.2019*

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 164–174

doi 10.15421/26190113

<http://www.uha.dp.ua>

165

УДК 94:930](477)"18/19"

Историографическая традиция в освещении развития буржуазии в Надднепрянской Украине второй половины XIX – начала XX в.

А. Г. Перетокін

Кандидат исторических наук, доцент

ORCID: 0000-0001-8881-1024

Researcher ID: C-9108-2019

peretok@ukr.net

*Днепропетровский национальный университет
имени Олеся Гончара,
проспект Гагарина, 72, г. Днепро,
Украина, 49010*

Аннотация. *Цель статьи* – определить этапы исследования историографии проблемы становления буржуазии в Приднепровье второй половины XIX – начала XX в. *Методы исследования:* общеоисторические методы (историко-сравнительный, историко-типологический, историко-системный) и специально-исторические (периодизации, хронологический, проблемно-хронологический). Используется классификационный, историко-биографический методы и метод сетевого анализа. *Основные результаты.* Выделены и рассмотрены три историографические периоды исследования проблемы становления буржуазии в Приднепровье второй половины XIX – начала XX в.: дореволюционный, советский и современный. *Краткие выводы:* на первом этапе исследования имели прагматический характер, они не были комплексными

историческими трудами. Авторы работ сосредоточили свое внимание на процессе монополизации промышленности и роли иностранного капитала в развитии региона. Они были специалистами, хорошо осведомленными в своем деле, поэтому в их работах мы можем найти ценные сведения об экономическом положении, статистические данные, освещение работы съездов южных горнопромышленников. На втором этапе украинские и российские ученые исследовали проблемы экономического и промышленного развития Приднепровья. Работы ученых начали носить не узко прагматический характер, а стали более научно аргументированными и фундаментальными. Однако эти работы были заидеологизированы марксистско-ленинской методологией. На третьем этапе исследования проблемы в независимой Украине улучшились возможности для проведения комплексных и систематических исследований. *Практическое значение:* рекомендовано для использования при преподавании истории Украины второй половины XIX – начала XX в. *Оригинальность:* использовано обобщение опыта исследования историографии проблемы развития буржуазии. *Научная новизна:* впервые предложено использование метода сетевого анализа, который позволяет определить роль и место отдельных представителей буржуазии Приднепровья в украинском интеллектуальном сообществе. *Тип статьи:* обзорно-описательная.

Ключевые слова: политика царского правительства; иностранный капитал; благотворительность; сетевой анализ.

Поступила в редколлегию 28.05.2019

Прорецензирована 23.06.2019

Рекомендована в печать 29.07.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664-9950 (Print)

2019. Vol. 2(27). Issue 1, pp. 164–174

doi 10.15421/26190113

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508.771

Historiographic tradition in covering the development of the bourgeoisie in the Dnipro Ukraine of the second half of the 19th – early 20th century

A. G. Peretokin

PhD in History, Associate Professor

ORCID: 0000-0001-8881-1024

Researcher ID: C-9108-2019

peretok@ukr.net

*Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin avenue, 72, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. *The purpose of the article is to define the stages of the study of historiography of the problem of the bourgeoisie formation in the Dnieper region of Ukraine of the second half of the nineteenth and early twentieth century. Research methods:* general historical methods (historical-comparative, historical-typological, historical-systematic) and special-historical (periodization, chronological, problem-chronological). Classification, historical-biographical methods and network analysis method are used. *Main results:* The article highlights three periods of historiography of the study of the problem of the bourgeoisie formation in the Dnieper region of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth century: pre-revolutionary, Soviet and modern. *Concise conclusions:* at the first stage of the research the studies were pragmatic, they were not

complex historical works. The authors focused on the process of monopolization of industry and the role of foreign capital in the development of the region. They were specialists well-informed in their business, therefore, in their works, we can find valuable information about the economic situation, statistical data, coverage of the work of the congresses of the southern mining industry. During the second period, Ukrainian and Russian scientists worked a lot and fruitfully, exploring the problems of economic and industrial development of the Dnieper region of Ukraine. The works of the scientists became not narrowly pragmatic and more scientifically substantiated and more fundamental. However, these works were ideologized by the Marxist-Leninist methodology. During the third stage of the study of the problem in independent Ukraine, opportunities for conducting complex and systematic studies have improved. *Practical significance:* The research is recommended for use in teaching history of Ukraine of the second half of the nineteenth and early twentieth century. *Originality:* the generalization of the experience of historiography research of the problem of the bourgeoisie development is used. *Scientific novelty:* for the first time the method of network analysis is proposed. It allows to determine the role and place of the individual representatives of the bourgeoisie of the Dnieper region in the Ukrainian intellectual community. *Article type:* overview description.

Keywords: Policy; Tsarist government; Foreign capital; Charity; Network analysis.

Received 28.05.2019

Reviewed 23.06.2019

Accepted 29.07.2019

Постановка проблеми. Історія буржуазії Наддніпрянської України і внутрішньої політики царського уряду імперії привертала увагу дослідників. Промисловість України як одна з галузей її народного господарства завжди відчувала на собі вплив низки чинників, які визначають стратегію і тактику економічного розвитку. До таких чинників належать природні (географічне розташування, комунікаційні можливості, сировинні ресурси), соціально-економічні (населення, його прикмети, кількість і якість праці, яку може забезпечити населення, наявність капіталу), і нарешті – політичні і державно-економічні параметри (Кубійович, В. М. та Кузеля, З. Ф., 1995, с. 1082–1083). Природні умови для розвитку промисловості в Україні в порівнянні з сусідніми країнами завжди були дуже сприятливими. Корисні копалини, кліматичні умови, родюча земля забезпечують Україні всі ті сировинні ресурси, що потрібні їй дають можливість для інтенсивного розвитку різних галузей економіки. Близькість до моря та рівнинний характер земної поверхні забезпечують і полегшують інтенсивні зовнішні зв'язки, що сприяють розвиткові господарства в цілому.

Мета статті – визначити етапи дослідження історіографії проблеми становлення буржуазії в Наддніпрянщині другої половини XIX – початку XX ст. В статті використовуються загально-історичні **методи** (історико-порівняльний, історикотипологічний, історико-системний) та спеціально-історичні (періодизації, хронологічний, проблемно-хронологічний), а також класифікаційний, історико-біографічний методи та метод мережевого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Наукове дослідження проблеми буржуазії і внутрішньої політики царизму в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) поділяється на три історіографічні періоди: дореволюційний (XIX – початок XX ст.), радянський (20–80-ті рр. XX ст.) і сучасний (з початку 90-х рр. XX ст.).

На першому етапі дослідження проблеми, який охоплює кінець XIX ст. – початок XX ст., приділяється увага вивченню процесу монополізації промисловості та участі іноземного капіталу в розвитку промисловості регіону. Перші серйозні дослідження цього періоду з'явилися у 80–90-ті рр. XIX ст., коли спостерігався бурхливий розвиток промисловості Наддніпрянської України і відповідно, зростав інтерес до його майбутньої долі.

Після грошової реформи 1895 р., яку здійснив царський уряд Російської імперії, посилюється надходження іноземних капіталів в країну. Відповідно збільшувалась кількість іноземних акціонерних компаній, тобто на території імперії

з'являлося все більше закордонних підприємств, буржуазія ставала багатонаціональною. Дослідники Є. І. Рагозін та Б. Ф. Брандт вивчали вплив іноземного капіталу на розвиток промисловості в регіоні (Рагозін, Е. И., 1895; Брандт, Б. Ф., 1899).

Є. І. Рагозін – відомий економіст і публіцист – з 70-х рр. XIX ст. був членом комітету «Товариства для сприяння російській торгівлі та промисловості». Від 1893 р. Є. І. Рагозін був секретарем «Постійної дорадчої контори залізозаводчиків». Він був організатором збору статистичних даних про виробництво чавуну, заліза і сталі. Ці дані використовувалися державними органами (Арсеєв, К. К. і Петрушевський, О. О., 1899, с. 64). В праці «Железо и уголь на юге России» автор зазначав, що ситуація в Російській імперії повністю відрізняється від стану справ в країнах Західної Європи. Він характеризував буржуазію як таку, що мала «сонную предприимчивость». На його думку, в імперії було недостатньо капіталів та застаріле законодавство, що ускладнювало розвиток підприємництва. Автор вважав, що розвитку промисловості в країні заважало бездоріжжя, слабо розвинена залізнична мережа та водний транспорт. Всі ці фактори ускладнювали розвиток вугільної та металургійної промисловості на Півдні Росії. Є. І. Рагозін підкреслював, що сприяння та допомога уряду необхідні задля подолання перешкод, що постають в країні, а також заохочення підприємців. Він закликав не очікувати швидких змін і результатів, посиляючись на досвід Західної Європи, яка не одразу досягла високого рівня розвитку промисловості. Необхідні були роки праці і боротьби за прогрес держави і населення (Рагозін, Е. И., 1895, с. 123–124, 126).

Є. І. Рагозін також акцентував увагу на важливості надходження іноземних капіталів, які вкладались у розвиток вугільної промисловості і сприяли становленню інших галузей промисловості. За його словами, якщо іноземні капітали вигідно використовуються в країні, то вони сприяють збагаченню народу, підвищенню його добробуту. Крім цього, він зазначав, що багато великих і важливих для країни підприємств не могли б бути побудованими або цей процес був би надто довгим без участі іноземних підприємців у проектуванні та будівництві цих підприємств. Є. І. Рагозін стверджував, що іноземні капітали дуже важливі для країни та дискутував з цього приводу з представниками впливових кіл суспільства, серед яких панувала думка, що Російській імперії не потрібні іноземні капітали та іноземні підприємці. Як актуальні сьогодні слова Є. І. Рагозіна про те, що сила і могутність держави залежить від міжнародного спілкування та її участі у міжнародному ринку. Є. І. Рагозін зазначав, що

ворожнеча та впевненість у своїй так званій «*национальной исключительности*» можуть лише заважати спілкуванню із Заходом та надходженню іноземних капіталів. Крім капіталів іноземні підприємці несли із собою технічні знання, мистецтво організовувати виробництво, віковий досвід, який досягається «*дорогой ценой непоправимых ошибок и тяжких жертв*» (Рагозин, Е. И., 1895, с. 133–135).

У 1898 р. була опублікована перша частина книги Б. Ф. Брандта «*Иностранные капиталы. Их влияние на экономическое развитие страны*». Відомий дослідник, економіст і публіцист Б. Ф. Брандт одержав освіту на юридичному факультеті Університету Св. Володимира у Києві. Від 1897 р. він був на службі в Міністерстві фінансів Російської імперії (Арсеньев, К. К. и Шевяков, В. Т., 1905, с. 309).

У мемуарах С. Ю. Вітте згадував, що в Комітеті міністрів царського уряду була опозиція, яка була проти надходження іноземного капіталу до Російської імперії. Представники цієї опозиції вплинули на думку царя Миколи II. Міністерство фінансів відчувало необхідність дослідити проблему впливу іноземного капіталу на економічний стан країни та змінити ставлення царського уряду до цього питання (Витте, С. Ю., 1991).

Б. Ф. Брандт був одним з перших, хто висвітлював проблему надходження та впливу іноземних капіталів на розвиток промисловості в країні. Його дослідження базувалося на широкому науковому матеріалі, на статистичних даних, на прикладах знайомства із закордонними та вітчизняними підприємствами. Б. Ф. Брандт гаряче підтримував надходження іноземного капіталу до країни, доводив його позитивний вплив на розвиток промисловості. Він підкреслював, що іноземні підприємці будуть поширювати передовий досвід, а іноземні підприємства можна розглядати як школу досвіду для вітчизняних техніків та робітників. Б. Ф. Брандт наводить приклад, що саме на Півдні Російської імперії царський уряд до 70-х рр. XIX ст. не міг організувати успішне металургійне виробництво. Нестача коштів, застаріле обладнання заважали цьому процесу. Ситуація змінилася, коли підданий Великобританії Джон Юз заснував у Лондоні «Новоросійське товариство» з капіталом 300 тис. фунтів стерлінгів і через декілька років на Півдні Росії був побудований перший чавуноплавильний, залізобробний та рельсопрокатний завод. Б. Ф. Брандт доводив своїм опонентам, що не слід боятися іноземних капіталів, тому що дивіденди, які отримують іноземні підприємці, створюються саме іноземним капіталом, який щорічно збільшує національний прибуток країни (Брандт, Б. Ф., 1899).

Є. І. Рагозін та Б. Ф. Брандт позитивно оцінювали роль впливу закордонного капіталу на промисловий розвиток регіону, підкреслювали її вирішальне значення, що, на думку відомого українського історика В. В. Крутікова, можна охарактеризувати як перебільшення ролі іноземного капіталу у розвитку важкої індустрії України (Крутіков, В. В., 1992, с. 4). Але, на нашу думку, без великих обсягів інвестиційних вкладень іноземних капіталістів було б справді неможливо розвивати гірничу та металургійну промисловість в Наддніпрянській Україні.

Гірничопромисловці, яких безпосередньо турбували всі проблеми, що виникали у зв'язку з розвитком промисловості регіону, створили свою організацію в 1874 р. – З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії. Вони сподівалися, що ця організація допоможе їм вирішувати всі нагальні питання, а також допоможе промисловцям і підприємцям впливати на політику уряду Російської імперії щодо гірничої і металургійної галузей. У 1888 р. була опублікована праця В. А. Добролюбова, в якій автор підкреслював, що саме підприємці та промисловці, найбільші акціонерні товариства впливали на діяльність з'їздів південних гірничопромисловців (Добролюбов, В. А., 1888). На початку XX ст. з'явилися дослідження харківського історика П. І. Фомина та петербурзького економіста А. О. Гушки (псевдонім О. А. Когана), в яких вони проаналізували та охарактеризували діяльність з'їздів південних гірничопромисловців (Фомин, П. И., 1915.; Фомин, П. И., 1922.; Гушка, А. О., 1912). Головний аспект, який цікавив авторів, – взаємовідносини з'їздів та уряду – державного апарату імперії. П. І. Фомин та А. О. Гушка дають високу оцінку впливу Ради з'їздів на торговельну та промислову політику уряду Російської імперії.

На першому етапі дослідження мали прагматичний характер, вони не були комплексними історичними працями. Вчені зосередили свою увагу на конкретному колі питань. У своїх роботах вони висвітлювали процес монополізації промисловості, вплив іноземного капіталу на її розвиток у регіоні, діяльність з'їзду південних гірничопромисловців, його взаємовідносини з урядом. Автори, які були сучасниками подій, дещо ідеалізували період, що висвітлювали в працях. Вони вважали, що розвиток промисловості забезпечить процвітання регіону, містам, їх турбувала подальша доля природно багатого регіону України, вони складали прогнози на майбутнє, які головним чином були оптимістичними. Автори робіт були фахівцями, добре обізнаними в своїй справі, тому в їхніх працях ми можемо знайти цінні відомості про економічне становище, технічний

рівень виробництва, статистичні дані, висвітлення роботи з'їздів південних гірничопромисловців та робітничого питання, оптимістичні прогнози щодо перспективи розвитку промисловості Наддніпрянщини. Галузеву пресу вони використовували як орган, де висловлювали свої думки щодо розвитку промисловості регіону, вирішували нагальні економічні, технічні та соціальні питання свого часу.

Другий етап вивчення проблеми розпочався з 20-х рр. і закінчився наприкінці 80-х рр. з завершенням соціалістичної епохи в Радянському Союзі. Взагалі цей період вивчення історії промислового розвитку Наддніпрянської України характеризувався марксистсько-ленінською методологією, але в 20-ті та на початку 30-х рр. ХХ ст. друкували свої дослідження історики дореволюційного (М. Є. Слабченко, О. П. Оглоблин, В. І. Селинов), методологічний підхід яких не відрізнявся від (Слабченко, М. Є., 1925–1927; Оглоблин, О. П., 1931; Селинов, В. І., 1929). В публікаціях М. Є. Слабченка та М. І. Яворського, які по-новому підійшли до проблеми дослідження, знаходимо багато цікавих думок про колоніальний характер української економіки в Російській імперії, про боротьбу капіталів за український ринок, про роль українських багатих покладів корисних копалин у світовій економіці (Слабченко, М. Є., 1925–1927; Яворський, М. І., 1924–1925). У 30–40-ві рр. в Радянському Союзі впроваджується система карально-репресивних заходів і жорсткої ідеологічної цензури. У статтях цього періоду Наддніпрянський регіон змальовується як взірць успішного соціалістичного будівництва.

У 1949 р. у Німеччині вийшла «Енциклопедія українознавства» за редакцією В. Кубійовича і З. Кузеля (Кубійович, В. М. та Кузеля, З. Ф., 1995). На сторінках цієї фундаментальної праці розглядаються й проблеми промислового розвитку України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Наприкінці 50-х рр. в США К. Кононенко опублікував монографію, присвячену економічним відносинам між Україною та Росією у період від 1654 р. до 1917 р., тобто охопив і той період, що цікавить нас (Кононенко, К., 1956). В той же час у Парижі виходить друком робота Б. І. Винара про економічний колоніалізм в Україні (Винар, Б. І., 1958). У цих працях підкреслюється, що Російська імперія інтенсивно використовувала багаті природні ресурси Наддніпрянського регіону, перенасичувала регіон підприємствами важкої промисловості, але приділяла недостатньо уваги соціально-економічним умовам.

У цей період з'являється низка праць, присвячених проблемі формування буржуазії, зародженню фінансового капіталу в Росії, зокрема в

Наддніпрянській Україні, взаємовідносинам буржуазії та царизму (М. Я. Гефтер, В. І. Бовикін, А. Ф. Гіндін, Л. Є. Шепелев, В. Я. Лаверичев) (Гефтер, М. Я., 1953; Бовикін, В. І., 1967; Гіндин, І. Ф., 1970; Шепелев, Л. Е., 1973; Лаверичев, В. Я., 1974), ролі з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії та їхнього впливу на розвиток монополістичного капіталізму (Є. Л. Бондаренко, В. Н. Рубін), які були опубліковані в 60–80-ті рр. ХХ ст. (Бондаренко, Е. Л., 1961; Рубін, В. Н., 1966).

Український історик В. В. Крутіков багато уваги присвятив вивченню проблем формування гірничопромислової буржуазії, питанню економічної політики царизму, ролі з'їздів південних гірничопромисловців, становищу робітників гірничої промисловості Наддніпрянщини. Він почав публікувати свої перші роботи в кінці 60-х рр. і продовжував працювати в незалежній Україні (Крутіков, В. В., 1978; Крутіков, В. В., 1980; Крутіков, В. В., 1992).

Можна дійти висновку, що протягом другого етапу українські та російські вчені багато й плідно працювали. Головним чином вони досліджували проблеми економічного та промислового розвитку Російської імперії, зокрема Наддніпрянської України, а також соціальне становище робітників промисловості регіону, їхню класову боротьбу. Також вони розглядали проблеми формування буржуазії, її взаємовідносини з царським урядом, процеси монополізації капіталу, вплив іноземних капіталовкладень на розвиток промисловості регіону, роль з'їздів південних гірничопромисловців, та інші питання. Дослідники розширювали джерельну базу, використовували різноманітні архівні документи, дані статистичних обстежень. Роботи вчених почали носити не вузько прагматичний або романтичний характер, як це було на першому етапі, а стали більш науково аргументованими і більш фундаментальними. Проте ці роботи були заідеологізовані марксистсько-ленінською методологією.

Третій етап почався з незалежності України. У 90-і рр. продовжував свою плідну працю відомий український історик В. В. Крутіков, випускав монографії, публікував статті та захистив докторську дисертацію. В колі його інтересів була проблема формування гірничопромислової буржуазії України, становлення першої представницької організації – з'їздів південних гірничопромисловців, вплив підприємств регіону на соціально-економічну політику уряду (Крутіков, В. В., 1992).

Сучасні дослідники зосередили свою увагу на проблемі підприємництва, взаємовідносин

підприємців та влади (Т. І. Лазанська, О. В. Морозов, С. Г. Закірова, М. О. Гринчак, О. Б. Шляхов) (Лазанська, Т. І., 1999; Морозов, О. В., 2002; Закірова, С. Г., 2006; Гринчак, М. О., 2008; Шляхов, О. Б., 2016), національного складу буржуазії (І. В. Довжук, О. О. Постернак) (Довжук, І. В., 2002; Постернак, О. О., 2011), ролі з'їздів південних гірничопромисловців, на ролі технічної інтелігенції (І. О. Шандра) (Шандра, І. О., 2007).

В 90-ті рр. XX ст. російські дослідники О. М. Боханов та М. М. Баришников досліджували проблему формування крупної буржуазії в Російській імперії. М. М. Баришников опублікував двотомне видання про історію ділового світу (Боханов, А. Н., 1992; Баришников, М. Н., 1994).

Діяльність іноземних компаній в Україні, зокрема в Наддніпрянщині, розглянуті в працях О. М. Слісаренко, О. В. Щербініної, В. І. Лазебник (Слісаренко, О. М., 1994; Щербініна, О. В., 2000; Щербініна, О. В., 2003; Лазебник, В. І., 2012-2013).

Робітниче питання не втратило своєї актуальності, але набуло нового піднесення, спрямованого на повернення до історичної правди, як зазначив відомий український історик О. П. Реєнт (Реєнт, О. П., 2000, с. 13). В останні роки в Україні та Росії з'явилися роботи, в яких автори досліджують взаємовідносини підприємців та робітників, розглядають роль благодійності підприємців у Наддніпрянській Україні (С. М. Нестерцова, О. М. Донік) (Нестерцова, С. М., 2003; Донік, О. М., 2005). Це нові напрямки наукових студій із цього питання.

Проблеми індустріалізації та модернізації України цікавлять закордонних істориків. З'явилися роботи Д. П. Маккея, в якій він вивчав політику царського уряду відносно інвестицій іноземних підприємців у російську промисловість, Т. Фрідгута – про іноземні капіталовкладення в індустріалізацію імперії, взаємовідносини Джона

Юза та Новоросійського товариства (Маккей, Дж., 1992; Фрідгут, Т., 1992). Підприємцю Джону Юзу присвятила своє дослідження завідувачка Гламорганського архіву в Уельсі С. Едвардс (Edwards, S., 1992). Р. Пайпс вивчав проблему іноземних капіталовкладень у промисловість України, він підкреслював дуже важливе значення цих капіталовкладень (Pipes, R., 1974). Американський історик японського походження Куромія Гіроакі опублікував роботу «Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1900-ті рр.», в якій він відзначає, що швидкий розвиток промисловості в цьому регіоні значною мірою був забезпечений іноземним капіталом (Kurogiya Hiroaki, 1998).

Висновки. Історіографічний аналіз досліджень з історії формування буржуазії та політики царського уряду на території Наддніпрянської України наприкінці XIX та на початку XX ст. свідчить, що дослідники України та зарубіжжя внесли вагомий внесок у вивчення цієї проблеми. В статті виділено і висвітлено три історіографічні періоди дослідження проблеми становлення буржуазії в Наддніпрянщині другої половини XIX – початку XX ст.: дореволюційний, радянський і сучасний. Протягом усіх етапів дослідження історії регіону кожен дослідник додавав свою частку знань до загальної скарбниці. На третьому етапі дослідження проблеми в незалежній Україні покращились можливості для проведення комплексних та систематичних студій. В своєму дослідженні автор статті використовує узагальнення досвіду вивчення історіографії проблеми розвитку буржуазії та намагається здійснити комплексний аналіз процесу формування буржуазії в Наддніпрянському регіоні. Для досягнення мети дослідження автор використовує мережевий аналіз, який дає змогу всебічно висвітлити діяльність підприємців та визначити їх роль в українському інтелектуальному співтоваристві.

Бібліографічні посилання

- Арсеньев, К. К. и Петрушевский, О. О., 1899. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. В 86 т. Санкт-Петербург, т. 26.
- Арсеньев, К. К. и Шевяков, В. Т., 1905. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. В 86 т. Санкт-Петербург, т. 1 доп.
- Баришников, М. Н., 1994. *История делового мира России*. Москва: Аспект-Пресс.
- Бовыкин, В. И., 1967. *Зарождение финансового капитала в России*. Москва: Издательство Московского университета.
- Бондаренко, Е. Л., 1961. Съезды горнопромышленников юга России. *Вестник Московского*

университета. Серия: Экономика, философия. Москва: Издательство Московского университета, № 1, с. 52–59.

- Боханов, А. Н., 1992. *Крупная буржуазия России (конец XIX – 1914)*. Москва: Наука.
- Брандт, Б. Ф., 1899. *Иностранные капиталы в России. Металлургическая и каменноугольная промышленность. Иностранные капиталы и их влияние на экономическое развитие страны*. Санкт-Петербург, ч. 2.
- Винар, Б. І., 1958. *Економічний колоніалізм в Україні*. Париж.

- Витте, С. Ю., 1991. *Избранные воспоминания, 1849–1911*. Москва: Мысль.
- Гефтер, М. Я., 1953. Царизм и монополистический капитал в металлургии Юга России до первой мировой войны. *Исторические записки*. Москва, т. 43, с. 70–130.
- Гиндин, И. Ф., 1970. Социально-экономические итоги развития российского капитализма и предпосылки революции в нашей стране. В: *Свержение самодержавия*. Сборник статей. Москва: Наука, с. 39–88.
- Гринчак, М. О., 2008. *Промислова буржуазія півдня України та еволюція її соціально-економічних вимог у II половині XIX – на початку XX сторіччя*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Дніпропетровськ.
- Гушка, А. О., 1912. *Представительные организации торгово-промышленного класса в России*. Доклад, прочитанный на общем собрании Р.Т.О. в заседаниях 11 и 18 ноября 1911 г. Санкт-Петербург.
- Добролюбов, В. А., 1888. *О положении каменноугольной промышленности Донецкого бассейна и об отношении к ней ее руководителей и руководителей*. В 2-х ч. Санкт-Петербург, ч. 1.
- Довжук, І. В., 2002. До питання про національний склад промисловців і промислових робітників Наддніпрянської України наприкінці XIX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. Збірник наукових праць. Чернівці: Рута, вип. 123–124, с. 137–144.
- Донік, О. М., 2005. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. Київ, № 4, с. 159–177.
- Закірова, С. Г., 2006. *Внесок підприємницьких верств Донбасу у соціально-економічний розвиток регіону (1861–1914 рр.)*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Луганськ.
- Крутиков, В. В., 1980. *Источники по социально-экономической истории Украины периода капитализма (1861–1900)*. Днепропетровск: Издательство ДГУ.
- Крутиков, В. В., 1992. *Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період*. Дніпропетровськ: Видавництво ДДУ.
- Крутиков, В. В., 1978. Гірничопромислова буржуазія України і митна політика царизму в останній чверті XIX ст. *Український історичний журнал*. Київ, № 5, с. 81–89.
- Кубійович, В. М. та Кузеля З. Ф., 1995. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949 р. У 3-х т. Київ: Віпол, т. 3, с. 801–1230.
- Лаверычев, В. Я., 1974. *Крупная буржуазия в пореформенной России. 1861–1900 гг.* Москва: Мысль.
- Лазанська, Т. І., 1999. *Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торговельно-промислової статистики XIX ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Лазебник, В. І., 2012–2013. Бельгійський підприємницький капітал у промисловості та транспорті Катеринославської губернії. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. Дніпропетровськ, вип. 11, с. 228–244.
- Маккей, Дж., 1992. Развитие экономики и региональное предпринимательство в последний период Российской империи. В: Дякин, В. С., отв. ред., 1992. *Реформы или революция? Россия 1861–1917 гг.* Материалы международного colloquium историков. Санкт-Петербург: Наука, с. 210–235.
- Морозов, О. В., 2002. *Вплив нової митної політики на соціально-економічний розвиток українських губерній у складі Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.* Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя.
- Нестерцова, С. М., 2003. Благодійність у Донбасі та її роль у суспільно-культурному житті на межі XIX – XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, с. 297–303.
- Оглоблин, О. П., 1931. *Нариси з історії капіталізму на Україні*. Київ: [б. в.], вип. 1.
- Постернак, О. О., 2011. Національний склад буржуазії Півдня Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Гілея: науковий вісник*. Київ, вип. 45(3), с. 12–19.
- Рагозин, Е. И., 1895. *Железо и уголь на Юге России*. Санкт-Петербург.
- Реент, О. П., 2000. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX століття: стан і перспективи наукової розробки. *Український історичний журнал*. Київ, № 2, с. 3–26.
- Рубин, В. Н., 1966. Рабочий вопрос на съездах горнопромышленников Юга России. В: *Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина*. Москва: Издательство МГПИ им. В. И. Ленина, т. 249.
- Селинов, В. И., 1929. Историко-экономический очерк каменноугольной и железно-рудной промышленности Степной Украины. *Вісник ОКК при УАН. Секція соціально-історична*. Одеса: Вид. Одес. коміс. краєзнавства при УАН, ч. 4–5, с. 75–113.
- Слабченко, М. Є., 1925–1927. *Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.* В 2 т. Одеса: ДВУ.
- Слісаренко, О. М., 1994. *Діяльність американських компаній на Україні. Кінець XIX – початок XX століть*. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.03. Дніпропетровськ.
- Фомин, П. И., 1915. История горной и горнозаводской промышленности Юга России со времени возникновения до восьмидесятих годов прошлого века. В: Фомин, П. И., 1915. *Горная и горнозаводская промышленность Юга России*. Харьков, т. 1.
- Фомин, П. И., 1922. История горной и горнозаводской промышленности Юга России от 80-х годов прошлого века до войны 1914 г. В: Фомин, П. И., 1922. *Горная и горнозаводская промышленность Юга России*. Харьков, т. 2.
- Фридгут, Т., 1992. Иностранные капиталовложения в индустриализацию России: Джон Юз и Новороссийское общество. В: *Новые страницы в истории Донбасса: Донецк: Донбасс*, кн. 1, с. 65–76.

- Шандра, І. О., 2007. *З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії в системі державних та громадських установ (1874–1918 рр.)*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України». Луганськ.
- Шепелев, Л. Е., 1973. *Акционерные компании в России*. Ленинград: Наука.
- Шляхов, О. Б., 2016. *Україна в умовах модернізації та загострення соціального конфлікту (кінець XIX – початок XX ст.)*. Дніпропетровськ: Ліра.
- Щербініна, О. В., 2000. *Іноземний капітал*. Донецьк: Донбас.
- Щербініна, О. В., 2003. Регіональна представницька організація – з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, вип. 6, с. 85–91.

- Яворський, М. І., 1924–1925. Україна в епоху капіталізму. Харків: Державне видавництво України, вип. 1–3.
- Edwards, S., 1992. *Hughesovka. A Welsh Enterprise in Imperial Russia*. Glamorgan: Glamorgan Record Office.
- Kononenko, K., 1956. *Ukraine and Russia: A history of the economic relations between Ukraine and Russia (1654–1917)*. Wisconsin.
- Kuromiya Hiroaki, 1998. *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s – 1990s*. UK: Cambridge University Press.
- Pipes, R., 1974. *Russia under the Old Regime*. New York: Charles Scribner's Sons.

References

- Arsen'ev, K. K. and Petrushevskiy, O. O., 1899. *Entsiklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic dictionary of Brockhaus and Efron]. In 86 vols. St. Petersburg, vol. 26 (in Russian).
- Arsen'ev, K. K. i Shevyakov, V. T., 1905. *Entsiklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic dictionary of Brockhaus and Efron]. In 86 vols. St. Petersburg, vol. 1 add (in Russian).
- Baryshnikov, M. N., 1994. *Istoriya delovogo mira Rossii* [The history of the business world of Russia]. Moscow: Aspekt-Press (in Russian).
- Bokhanov, A. N., 1992. *Krupnaya burzhuziya Rossii (konets XIX – 1914)* [The big bourgeoisie of Russia (end of XIX – 1914)]. Moscow: Nauka (in Russian).
- Bondarenko, Ye. L., 1961. *S"yezdy gornopromyshlennikov yuga Rossii* [Congresses of miners of the South of Russia]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya: Ekonomika, filosofiya*. Moscow: Moscow University Press, no. 1, pp. 52–59 (in Russian).
- Bovykin, V. I., 1967. *Zarozhdeniye finansovogo kapitala v Rossii* [The origin of financial capital in Russia]. Moscow: Moscow University Press (in Russian).
- Brandt, B. F., 1899. *Inostrannyye kapitaly v Rossii. Metallurgicheskaya i kamennougol'naya promyshlennost'*. *Inostrannyye kapitaly i ikh vliyaniye na ekonomicheskoye razvitiye strany* [Foreign Capitals in Russia. Metallurgical and coalmining industry. Foreign capitals and their influence on the economic development of the country]. St. Petersburg, part 2 (in Russian).
- Dobrolyubov, V. A., 1888. *O polozhenii kamennougol'noy promyshlennosti Donetskogo basseyna i ob otnoshenii k ney yeye rukovoditeley i rukovodimyykh*. [About the position of the coal-mining industry of the Donets Basin and the attitude of its leaders and workers to it]. In 2 parts. St. Petersburg, part 1 (in Russian).
- Donik, O. M., 2005. *Blahodiynist' v Ukrayini (XIX – pochatok XX st.)* [Charity in Ukraine (XIX – early XX centuries)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, no. 4, pp. 159–177 (in Ukrainian).
- Dovzhuk, I. V., 2002. *Do pytannya pro natsional'nyy sklad promyslovtsiv i promyslovykh robitnykiv Naddnipyrians'koyi Ukrayiny naprykintsi XIX st.* [On the

- question of the national composition of industrialists and industrial workers of the Dnieper Ukraine at the end of the nineteenth century]. In: *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu. Istoriya. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny* [Scientific journal of Chernivtsi University. History. Political science. International relations]. Collection of scientific works. Chernivtsi: Ruta, issue 123-124, pp. 137–144 (in Ukrainian).
- Edwards, S., 1992. *Hughesovka: A Welsh Enterprise in Imperial Russia*. Glamorgan Record Office. Bridgend.
- Fomin, P. I., 1915. *Istoriya gornoy i gornozavodskoy promyshlennosti Yuga Rossii so vremeni voz-niknoveniya do vos'midesyatykh godov proshlogo veka* [The history of the mining and metallurgical industry in southern Russia from the time it was founded until the eighties of the last century]. In: Fomin, P. I., 1915. *Gornaya i gornozavodskaya promyshlennost' Yuga Rossii* [Mining and metallurgical industry of the Southern Russia]. Khar'kov, vol. 1 (in Russian).
- Fomin, P. I., 1922. *Istoriya gornoy i gornozavodskoy promyshlennosti Yuga Rossii ot 80-kh godov proshlogo veka do voyny 1914 g.* [The history of mining and metallurgical industry in the South of Russia from the 80s of the last century until the 1914 war]. In: Fomin, P. I., 1922. *Gornaya i gornozavodskaya promyshlennost' Yuga Rossii* [Mining and metallurgical industry of the Southern Russia]. Khar'kov, vol. 2 (in Russian).
- Fridgut, T., 1992. *Inostrannyye kapitalovlozheniya v industrializatsiyu Rossii: Dzhon Yuz i Novo-rossiyskoe obshchestvo* [Foreign Investment in the Industrialization of Russia: John Hughes and Novorossiysk Society]. In: *Novye stranitsy v istorii Donbassa* [New pages in the history of Donbass]. Donetsk: Donbass, book. 1, pp. 65–76 (in Russian).
- Gefter, M. Ya., 1953. *Tsarizm i monopolisticheskiy kapital v metallurgii Yuga Rossii do pervoy mirovoy voyny* [Tsarism and monopoly capital in the metallurgy of southern Russia before the First World War]. *Istoriicheskiye zapiski* [Historical notes]. Moscow, vol. 43, pp. 70–130 (in Russian).
- Gindin, I. F., 1970. *Sotsial'no-ekonomicheskiye itogi razvitiya rossiyskogo kapitalizma i predposylki revolyutsii v nashey strane* [Socio-economic results of the

development of Russian capitalism and the prerequisites of the revolution in our country]. In: *Sverzheniye samoderzhaviya* [The overthrow of autocracy]. Collection of articles. Moscow: Nauka, pp. 39–88 (in Russian).

Gushka, A. O., 1912. *Predstavitel'nyye organizatsii torgovo-promyshlennogo klassa v Rossii. Doklad, prochtannyy na obshchem sobranii R.T.O. v zasedaniyakh 11 i 18 noyabrya 1911 g.* [Representative organizations of the commercial and industrial class in Russia. A report read at the general meeting of the RTS in the meetings of November 11 and 18, 1911]. St. Petersburg (in Russian).

Hrynychak, M. O., 2008. *Promyslova burzhuaziya pivdny Ukrainy ta evolyutsiya yiyi sotsial'no-ekonomichnykh vymoh u II polovyni XIX – na pochatku XX storichchya* [Industrial bourgeoisie of the south of Ukraine and the evolution of its socioeconomic requirements in the second half of the 19th and early 20th century]. Abstract of PhD dissertation. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Kononenko, K., 1956. *Ukraine and Russia: A history of the economic relations between Ukraine and Russia (1654–1917)*. Wisconsin.

Krutikov, V. V., 1978. *Hirnychopromyslova burzhuaziya Ukrainy i mytna polityka tsaryzmu v ostanii chverti XIX st.* [The mining bourgeoisie of Ukraine and the customs policy of tsarism in the last quarter of the nineteenth century]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, no. 5, pp. 81–89 (in Ukrainian).

Krutikov, V. V., 1980. *Istochniki po sotsial'no-ekonomicheskoy istorii Ukrainy perioda kapitalizma (1861–1900)* [Sources on the socio-economic history of Ukraine during the period of capitalism (1861–1900)]. Dnepropetrovsk: DSU Publishing House (in Russian).

Krutikov, V. V., 1992. *Burzhuaziya Ukrainy ta ekonomichna polityka tsaryzmu v poreformenyy period* [The bourgeoisie of Ukraine and the economic policy of tsarism in the post-reform period]. Dnipropetrovsk: DSU Publishing House (in Ukrainian).

Kubiyovych, V. M. ta Kuzelya Z. F., 1995. *Entsyklopediya ukrayinoznavstva. Zahal'na chastyna* [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. Munich; New York, 1949. The general part]. Reprinted reproduction of the 1949 edition in 3 vol. Kyiv: Vipol, vol. 3, pp. 801–1230 (in Ukrainian).

Kuromiya Hiroaki, 1998. *Freedom and Terror in the Donbas: A Ukrainian-Russian Borderland, 1870s – 1990s*. UK: Cambridge University Press.

Laverychev, V. Ya., 1974. *Krupnaya burzhuazyya v poreformennoy Rossyy. 1861 – 1900 gg.* [Major bourgeoisie in post-reform Russia. 1861–1900]. Moscow: Mysl' (in Russian).

Lazans'ka, T. I., 1999. *Istoriya pidpryyemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovel'no-promyslovoyi statystyky XIX st.)* [The history of entrepreneurship in Ukraine (based on the materials of trade and industrial statistics of the 19th century)]. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (in Ukrainian).

Lazebnyk, V. I., 2012–2013. *Bel'hiys'kyi pidpryyemnyts'kyi kapital u promyslovosti ta transporti Katerynoslavs'koyi huberniyi* [Belgian entrepreneurial capital in the industry and transport of Ekaterinoslav

province]. *Prydniprovyia: istoryko-kraeyznavchi doslidzhennya* [Prydniprovyia: historical local lore investigations]. Dnipropetrovsk, issue 11, pp. 228–244 (in Ukrainian).

Makkey, Dzh., 1992. *Razvitie ekonomiki i regional'noe predprinimatel'stvo v posledniy period Rossiyskoy imperii* [Economic development and regional entrepreneurship in the last period of the Russian Empire]. In: Dyakin, V. S., ed., 1992. *Reformy ili revolyutsiya? Rossiya 1861–1917 gg.* [Reform or revolution? Russia in 1861–1917]. Materials of the International Colloquium of Historians. St. Petersburg: Nauka, pp. 210–235.

Morozov, O. V., 2002. *Vplyv novoyi mytnoyi polityky na sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok ukrayins'kykh huberniy u skladi Rosiys'koyi imperiyi naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [Influence of the new customs policy on the socio-economic development of the Ukrainian provinces within the Russian Empire at the end of the 19th and early 20th century]. Abstract of PhD dissertation. Zaporizhzhya (in Ukrainian).

Nestertsova, S. M., 2003. *Blahodiynist' u Donbasi ta yiyi rol' u suspil'no-kul'turnomu zhytti na mezhi XIX – XX st.* [Charity in the Donbass and its role in social and cultural life at the turn of the 19th and 20th century]. *Problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX st.* [Problems of the History of Ukraine of the XIX – early XX century]. Kyiv, pp. 297–303 (in Ukrainian).

Ohloblin, O. P., 1931. *Narysy z istoriyi kapitalizmu na Ukraini* [Essays on the history of capitalism in Ukraine]. Kyiv, issue 1 (in Ukrainian).

Pipes, R., 1974. *Russia under the Old Regime*. New York: Charles Scribner's Sons.

Posternak, O. O., 2011. *Natsional'nyy sklad burzhuaziyi Pivdny Rosiyi naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [National composition of the bourgeoisie of the South of Russia in the late 19th and early 20th century]. *Hileya: naukovyy visnyk* [Gilea: Scientific Journal]. Kyiv, issue 45(3), pp. 12–19 (in Ukrainian).

Ragozin, Ye. I., 1895. *Zhelezo i ugol' na Yuge Rossii* [Iron and coal in southern Russia]. St. Petersburg (in Russian).

Reyent, O. P., 2000. *Deyaki problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX stolittya: stan i perspektyvy naukovoyi rozrobky* [Some problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th century: the state and prospects of scientific development]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, no. 2, pp. 3–26 (in Ukrainian).

Rubin, V. N., 1966. *Rabochiy vopros na s'yezdakh gornopromyshlennikov Yuga Rossii* [A working question at congresses of miners of the South of Russia]. *Uchenyye zapiski MGPI im. V. I. Lenina* [Scientific notes MSPI named after V. I. Lenin]. Moscow, vol. 249 (in Russian).

Selinov, V. I., 1929. *Istorko-ekonomicheskii ocherk kamennougol'noy i zhelezno-rudnoy promyshlennosti Stepnoy Ukrainy* [Historical and economic sketch of the coal and iron-ore industry of the Steppe of Ukraine]. *Visnyk OKK pry UAN. Sektsiya sotsial'no-istorychna* [OKC Bulletin at the UNO. Social and historical section] Odesa : Vydavnytstvo Odes'koyi komisiyi kraeyznavstva pry UAN, part 4-5, pp. 75–113 (in Russian).

Shandra, I. O., 2007. *Z"yizdy hirnychopromyslovtziv Pivdnya Rosiyi v systemi derzhavnykh ta hromads'kykh ustanov (1874–1918 rr.)* [Congresses of Mining Industry Businessmen of the South of Russia in the system of state and public institutions (1874–1918)]. Abstract of PhD dissertation. Luhansk (in Ukrainian).

Shcherbinina, O. V., 2000. *Inozemnyy kapital* [Foreign capital]. Donetsk: Donbas (in Ukrainian).

Shcherbinina, O. V., 2003. Rehional'na predstavnyts'ka orhanizatsiya – z"yizd hirnychopromyslovtziv Pivdnya Rosiyi [Regional representative organization – Congress of Mining Industry Businessmen of the South of Russia]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* [Problems of the History of Ukraine of the XIX – early XX century]. Kyiv, issue 6, pp. 85–91 (in Ukrainian).

Shepelev, L. E., 1973. *Aktsyonernye kompanyy v Rossyy* [Joint-stock companies in Russia]. Leningrad: Nauka (in Russian).

Shlyakhov, O. B., 2016. *Ukrayina v umovakh modernizatsiyi ta zahostrennya sotsial'noho konfliktu (kinets' XIX – pochatok XX st.)* [Ukraine in the conditions of modernization and exacerbation of social conflict (the end of the 19th and early 20th century)]. Dnipropetrovsk: Lira (in Ukrainian).

Slabchenko, M. Ye., 1925–1927. *Materialy do ekonomichno-sotsial'noyi istoriyi Ukrayiny XIX st.* [Materials to the economic and social history of Ukraine in the nineteenth century]. In 2 vols. Odesa: DVU (in Ukrainian).

Slisarenko, O. M., 1994. *Diyal'nist' amerykans'kykh kompaniy na Ukrayini. Kinets' XIX – pochatok XX stolit'* [The activities of American companies in Ukraine. The end of the 19th and early 20th century]. PhD dissertation. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).

Vitte, S. Yu., 1991. *Izbrannyye vospominaniya* [Selected Memories], 1849–1911. Moscow: Mysl' (in Russian).

Vynar, B. I., 1958. *Ekonomichnyy kolonializm v Ukrayini* [Economic colonialism in Ukraine]. Paris (in Ukrainian).

Yavors'kyy, M. I., 1924–1925. *Ukrayina v epokhu kapitalizmu* [Ukraine in the era of capitalism]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrayiny, issue 1–3 (in Ukrainian).

Zakirova, S. H., 2006. *Vnesok pidpryyemnyts'kykh verstv Donbasu u sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok rehionu (1861 – 1914 rr.)* [Contribution of the Donbas business circles to the socio-economic development of the region (1861 – 1914)]. Abstract of PhD dissertation. Luhansk (in Ukrainian).